

стелили ложе (жартома, бо підкладали дрова — с. Переходичі) в клуні дві молодіці (заміжні, не вдови — с. Вежиця); у с. Мушні пам'ятають, що сорочку молоді “перевіряла” свекруха. По досліджених селах існував звичай нести молодій дружині сніданок — “чудили” — костку з м'яса (с. Мушні), але несли і їстівне — яєшню, вареники, млинці, голубці, сир (с. Кам'яне, Карпилівка).

Складовою післявесільного циклу в обстежених селах було рядження — “цигани” (с. Кам'яне), основними персонажами якого були фальшиві молоді, дід, баба, цигани тощо. На другий день варили юшку з курятини (с. Обсіч). Тоді ж батьків молоді тягли на возі “купати” до річки (с. Мушні), до магазина

або чужого двору (с. Обсіч, Кам'яне). Щодо відвідання своїх батьків молоді, то в с. Дроздинь зустрілася згадка про звичай “йти по гребеня” — “...бо першого дня гребеня не брали, бо будуть “деті зубаті”. А через тиждень “йде по гребьонку, щоб було чим полотна ткать”.

Загалом сукупність зібраної інформації про всіх трьох складових родинної обрядовості поліщуків є надзвичайно важливою з огляду на її архаїчність. Незважаючи на фрагментарність опису окремих складових родинного циклу, вони виявилися відносно добре збереженими у пам'яті респондентів. Без цього повна реконструкція досліджуваних явищ була б неможливою.

The author analyzes the fieldwork evidence concerning magical rites that accompanied so called rites of passage — birth, wedding and death. This material was fixed in 2006 in 10 villages in the Northern part of Rivnenske Polissya ethnographic zone. The region is well known for integrity of its main archaic features. The author introduces main ritual terms, forms of implementation and attributes of the key life cycle events.

СЛОВ'ЯНИ БАШКОРТОСТАНУ: РОЗВИТОК ПІСЕННОЇ КУЛЬТУРИ ЧИ СТАГНАЦІЯ?

Фаріда АХАТОВА

Територія сучасного Башкортостану з давніх часів була зоною активної етнокультурної взаємодії. Давня уральська спільність (розпалась в IV—III тис. до н. е.) мала зв'язки з багатьма неолітичними культурами, формування фінно-угорського населення краю відбувалося за умови активної культурної взаємодії з індоіранськими племенами лісостепового Півдня. Розвиток Волго-уральської історико-етнографічної області в середині I тис. до н. е. до XVI ст. був пов'язаний з формуванням фінно-угорсько-тюркської спільноти. Тут, у серці Євразії, проходили давні торгові шляхи, що з'єднували південний Урал з північно-східною Руссю, з країнами Сходу, підтримуючи культуру різних народів¹. Після приєднання Башкирії до Російської держави у другій пол. XVI ст. “відкрились” кордони для численних переселенців, представників понад ста етносів — східнослов'янських, фінно-угорських, тюркських та ін. У XVII—XX ст. активізувались міграції східнослов'янського населення,

українці, росіяни та білоруси склали в регіоні демографічну більшість. Вступаючи у взаємодію з іншими етносами, вони продовжували процес формування євразійської культури.

Як розвивалась (і чи могла розвиватись) етнічна культура слов'ян в умовах багатонаціонального та поліконфесійного оточення? Чи могли українці, росіяни, білоруси Башкортостану зберегти свою самобутність, традиційну (селянську) культуру в нових геополітичних умовах, за зміни суспільних парадигм? Видається цікавим простежити вплив менталітету слов'янського населення краю на фольклорні процеси їх середовища.

Селяни (а саме вони були носіями фольклору), як правило, селились на вільних башкирських землях, утворюючи “гнізда” моноетнічних хуторів, сіл поруч з гніздами спорідненого етносу, або вливаючись в поселення останнього. Багато шкіл в Башкортостані були утворені переселенцями одного села. Звідси перенесення назв з батьківщини на новоутворені посе-

лення: наприклад, село Рублівка Полтавської губернії і село Рублівка Давлекановського району Республіки Башкортостан. Слов'яни намагались відтворити традиційний уклад життя, займались землеробством, вели господарство; традиційні жанри фольклору так само продовжували функціонувати і розвиватись².

Серед переселенців були представники різних регіонів України, Росії, Білорусії, що внесли корективи в розвиток культури та менталітет людей конкретного регіону конкретного етносу ("Ми з Полтавщини", "Ми з Брянщини", "Ми з Вятської губернії"). У початковий період розселення в пісенному набутку домінували переважно пісні локального походження, що збереглись у виконавському репертуарі аж до 1930-х — кінця 40-х років³. Автор "Словаря русских говоров Башкирии" З. Здобнова простежила регіональні (діалектні) особливості в мові сучасного слов'янського населення краю⁴.

Піднесення рівня самосвідомості "Ми з України" (Росії, Білорусії) активізувало проникнення репертуару, стилістичних та інших особливостей мови сусідніх поселень, вільне співіснування, а потім і взаємопроникнення та нівелювання деяких фольклорних діалектів в межах одного поселення. У більшості поселень склався осереднений музичний стиль⁵. Так, фольклорні традиції Архангельського району Башкортостану синтезували пісенні традиції Пензенської, Симбірської, Тамбовської губерній⁶. Одночасно простежувалась спільність із східнослов'янською (християнською) культурою, в т. ч. пісенною. Так, своїми для росіян вважались українські пісні, для білорусів — українські, російські і т. ін. За наявними матеріалами доля російських пісень у пісенному репертуарі українців і білорусів впродовж ХХ ст. збільшилась⁷.

У 1930—1950-х роках у Башкортостані, згідно з архівними матеріалами та етнографічними дослідженнями автора, основу репертуару українських виконавців складали українські народні пісні, росіян — російські, білорусів — білоруські⁸. Найбільш відомими українськими піснями серед слов'янського населення були: "Розпрягайте, хлопці, коней", "Посіяла огірочки", "Понад лугом зелененьким", "Ой ти Грицю, Грицю", "Несе Галя воду", "Ой Семене, Семене". Значну частину репертуару українців в цей час складали і популярні російські

пісні "По Дону гуляєт козак молодой", "Уж ти сад", "Калина со малиной рано расцвела" та інші. Виконувались також російські частушки та ін. афористичні жанри⁹.

В архівних працях українських вчених — збирачів та дослідників фольклору в Башкортостані 1942—1943 років М. Плісецького та М. Береговського¹⁰ наведено лише 18 текстів російських пісень, записаних від українців Чишмінського, Давлекановського, Аургазинського районів Башкортостану (українських пісень зібрано 309 зразків). Як зауважують вчені, ці пісні складають лише невелику частину зібраного матеріалу, "в селах звучить дуже багато російських пісень"¹¹.

Аналогічний процес відбувався в музичному побуті білорусів, які ще до переселення до Башкортостану мали розмитий менталітет.

У містах, великих селах та робітничих селищах, де переважала поліетнічна, часто уніфікована та нівельована культура, процеси природної етнічної та культурної асиміляції проходили більш активно і тому традиційні пісні залишались у минулому: "Ми городяни, у нас інша культура".

Трансформація етнічної та фольклорної свідомості народів Башкортостану у ХХ ст. була пов'язана з політикою інтернаціонального виховання, метою якого було утворення безликої спільноти (радянський народ). І хоч інтернаціональним вихованням були охоплені навчальні заклади всіх рівнів, ставлення до неросійських етносів в соціумі було негативне. Слова "татарин", "башкир", "чуваш", "українець" мали лайливе забарвлення. За таких умов були неможливі не лише розквіт, але й повнокровний розвиток національних культур. Для кожної людини "що себе поважала" рідною мовою вимушено ставала російська, рідною культурою — російська, що шкодило і самій російській етнічній культурі, оскільки все народне сприймалось як пережиток минулого.

У моноетнічних поселеннях, віддалених від центрів урбанізації природно-географічними бар'єрами (гори, труднодоступні ліси), краще збереглося етнічне ядро і традиційна культура. Під час фольклорної експедиції в Зілаїрський, Баймакський і Кугарчинський райони Башкортостану автор вивчала музичну культуру російських сіл Березівка, Кананікольське, Побойще, Сурень. Унікальні зразки автентичного фольклору, записані тут, у Росії вже давно

вийшли з ужитку. Стан ущербності, трагічної визначеності відчувався при спілкуванні з нащадками заможних селян, що були колись розкуркулені (як у російських, так і в українських селах). Ми бачили страх в очах російських інформаторів, коли просили їх виконати пісні з інвективною лексикою: “Ви що, мене за це з села вишлють”. Хоч незрозуміло, куди вже далі можна вислати старих, що проживають серед глухих лісів, де до найближчого поселення півсотні кілометрів ґрунтовою дорогою.

Можна відзначити декілька причин, через які в Башкортостані не зникли етнічні культури. Одна з них та, що музична культура східнослов'янських народів є самостійною, самодостатньою замкнутою системою. Вона продовжувала функціонувати, були збережені спільність території (поселення “гніздами”), етнорелігійна, етнокультурна та мовна спорідненість.

З іншого боку, і це важливо підкреслити, збереження етнічності і традиційності в середовищі східнослов'янських народів краю впродовж всього періоду їх проживання в регіоні було результатом дії закону консервації культури етносу в умовах поліетнічного оточення. Вказане явище було виявлене і описане Р. Кузєєвим та В. Бабенком на прикладі культури малої етнічної групи (МЕГ), тобто етнічної спільноти менше 100 тис. осіб, відірваної від материнського масиву, зокрема українців¹². В Башкортостані МЕГ утворюють також білоруси, латиші, поляки, росіяни до МЕГ не належать, а складають найбільш численний етнос регіону.

На запитання, чому українські, російські та білоруські пісні в Башкортостані часто виконують представники інших етносів, виконавці відповідають по-різному. Пояснюють надзвичайною красою мелодій, моральною силою народної пісні. Науковці відзначають не лише духовний вплив народної музики, але і її психофізичну дію. Часто можна почути такі характеристики: “Якби я не співала і не танцювала — давно б у могилі лежала. Буває, як приступити до серця, аж дихать не дає, смерть свою чую. Тут заспіваю, заголошу на все село, сусідка прибіжить, інша. Разом зі мною починають співать, голосить, своє горе вилити. Так і відійде, полегшає, знов беруть по господарству бігати, дітей своїх глядять”¹³. Саме народна музика, на думку дослідників, посилює

захисні властивості організму: в ній природно об'єдналися інваріантні інтонаційно-семантичні елементи, перевірені багатовіковою еволюцією людства. Традиційні пісні відповідають етнічній психології, національному характеру і темпераменту. Тому, опинившись на чужині, люди завжди намагались підтримувати контакти з культурою співвітчизників. Т. Шевченко, відбуваючи заслання на Уралі, за найменшої нагоди спілкувався з земляками. За його спогадами, пісня “Тече річка”, яку він тут чув “переносила його на береги Дніпра, на волю, на милу вітчизну”. Пісня “Про матроса” глибоко зачепила “нутро”: її поет чув ще в дитячі роки на Україні. У хвилини роздумів Т. Шевченко любив затягнути рідну гайдамацьку “Ой поїздає по Україні” або “Ой зійди, ой зійди ти, зірньо та вечірня”¹⁴.

Помічено також, що в нових територіальних умовах будь-яка етнічна група намагається зберегти свою унікальну культуру. До цього часу українці, що живуть у Канаді, співають пісні предків, видають фольклорні збірники¹⁵.

Сьогодні в Башкортостані чітко простежується ще один рівень самосвідомості українців, росіян, білорусів: “Ми — башкирські українці (башкирські росіяни, башкирські білоруси). Ми не такі, як наші родичі на колишній вітчизні”. Ця установка активізувала процес включення в репертуар пісень сусідніх народів, зміцніли фольклорні зв'язки східнослов'янських та тюркських культур краю. Процеси етно взаємодії проходять також у пісенній творчості удмуртів, чувашів, марійців, мордві, німців та інших народів¹⁶. Формується ідентифікація належності до громадянської спільноти “башкортостанці”, всеросійської спільноти “росіяни”, світової спільноти.

У наш парадоксальний час поряд з процесами природної асиміляції відбувається ріст етнічності, культурної самоідентифікації, зростає значення фольклору, як актуального мистецтва. Почався процес відродження традиційної, у тому числі й музичної, культури українців, росіян, білорусів Башкортостану. Активізувалась діяльність національних рухів, національно-культурних центрів: Науково-культурного центру (НКЦ) українців Башкортостану “Кобзар”, Собору росіян Башкортостану, НКЦ білорусів “Спатчина” та ін., що вивчають і пропагують культуру в засобах масової

інформації та шляхом організації фольклорних колективів. Видаються енциклопедії, монографії, збірники, присвячені історії та культурі етносів. Проте узагальнюючі наукові праці з історії та етнографії слов'янського населення окремих регіонів відсутні. Досі немає загально-російської програми відродження культури чисельних етносів — росіян, українців, білорусів.

¹ Кузеев Р. Народы Южного Урала и Среднего Поволжья: этногенетический взгляд на историю. — М., 1992.

² Ахатова Ф. Украинские песни в Башкортостане. — Уфа, 2000.

³ Русские песни и рассказы. Записи экспедиции 1938—1940 гг. // Архив УНЦ РАН. — Ф. 3, оп. 12, д. 324; Русские песни: Записи экспедиции 1938—1940 гг. // Архив Уфимского научного центра РАН. — Ф. 3, оп. 12, д. 323; Русский фольклор Башкирии. Записи экспедиции 1948 г. // Архив Уфимского научного центра РАН. — Ф. 3, оп. 12, д. 325—327, 329—333; Русский фольклор: Материалы экспедиции 1949 г. // Архив Уфимского научного центра РАН. — Ф. 3, оп. 12, д. 332.

⁴ Здобнова Э. Словарь русских говоров Башкирии. — Уфа, 1997. — Т. 1.

⁵ Брянцева Л. Русская песенная традиция в Башкирии // Фольклор народов РСФСР: Межвуз. науч. сб. — Уфа, 1998. — С. 103—112.

⁶ Родителева М. Русская народно-песенная традиция Архангельского района Башкирской АССР (к вопросу о методе комплексного анализа): Дипломная работа № 413 / Уфимский гос. ин-т искусств. — Уфа, 1986.

⁷ Песенный фольклор украинских переселенцев в Башкирии / Вст. ст., сост., примеч. В. Бабенко и Ф. Ахатовой. — К.; Уфа, 1995; Песни белорусских переселенцев в Башкортостане / Сост., нотация, вст. ст. Ф. Ахатовой. — Уфа, 2001.

⁸ Русские песни и рассказы. Записи экспедиции 1938—1940 гг. // Архив Уфимского научного центра РАН. — Ф. 3, оп. 12, д. 324; Русские песни. Записи

экспедиции 1938—1940 гг. // Архив Уфимского научного центра РАН. — Ф. 3, оп. 12, д. 323; Украинцы в Башкирии: Записи экспедиции 1942—1943 гг. // Архив Института мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України. — Ф. 12, од. зб. 1, спр. 3—5, од. зб. 2, д. 10 од. зб. 4, спр. 2; Русский фольклор Башкирии: Записи экспедиции 1948 г. // Архив Уфимского научного центра РАН. — Ф. 3, оп. 12, д. 325—327, 329—333; Русский фольклор: Материалы экспедиции 1949 г. // Архив Уфимского научного центра РАН. — Ф. 3, оп. 12, д. 332.

⁹ Ахатова Ф. Традиционный музыкальный фольклор восточно-славянских народов Башкортостана. — Уфа, 2004.

¹⁰ Українці в Башкирії. Записи експедиції 1942—1943 рр. // Архив Института мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України. — Ф. 12, од. зб. 1, спр. 3—5; од. зб. 2, спр. 10; од. зб. 4, спр. 2.

¹¹ Плисецький М. Фольклор українських переселенців у Башкирії // Архив Института мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України. — Ф. 12, од. зб. 1, спр. 3, арк. 279.

¹² Кузеев Р. Народы Южного Урала и Среднего Поволжья: этногенетический взгляд на историю. — М., 1992; Бабенко В. Украинцы Башкирской ССР: Поведе-ние малой этнической группы в полиэтнической среде / Ин-т истории, языка и лит-ры Уральского отд. РАН. — Уфа, 1992.

¹³ Ахатова Ф. Полевые дневники. — 1989. — С. 5.

¹⁴ Шевченко Т. Автобиография. Дневник. — К., 1988. — С. 94, 92, 93.

¹⁵ Руденко-Десняк А. Там, вдали от дома: Украинцы в США и Канаде // Дружба народов. — 1991. — № 7. — С. 156—175; № 8. — С. 222—244; № 9. — С. 188—212.

¹⁶ Христолюбова Л., Миннияхметова Т. К изучению удмуртов Башкирии // Этнос и его подразделения / Ин-т этнологии и антропологии РАН. — Уфа, 1992. — Ч. 2. — С. 138—148; Карпунин И. Свадьба русских Башкортостана в межэтнических взаимодействиях / Стерлитамакский гос. пед. ин-т; Ин-т истории, языка и литературы Уфимского научного центра РАН. — Стерлитамак, 1997.

This article is dedicated to development of song culture of the Slavonians who live in Bashkortostan. The author of the article determines value of folklore and status of musical culture of the Ukrainians and the Russians who live in this country.